

Medborgerskab og myndiggørelse – et pædagogisk anliggende ?

Frank Bylov, Dr.Pæd., NVIE / UC Syddanmark.

Da Statens Åndssvageforsorg i 1980 blev afviklet, havde man i god tid i forvejen forberedt det, der skulle træde i stedet for de store, lukkede anstalter. Vi kan tale om *de beskyttede tilværelser*, med koblingen af beskyttet beskæftigelse, beskyttet bolig og tilrettelagt fritid. Vi kan også, set i baglyset, se denne konstruktion som en tankevækkende parallel til den *lønarbejderlivsform*, der i velfærdsstatens udvikling fra 1950'erne, med dens klare socialdemokratiske grundlag, var den livsform, der især var '*så nær det normale som muligt*'. Men lige så påfaldende er det, at denne *normalisering* set fra den statslige planlægning, og ikke mindst af forsorgschefen, N.E. Bank-Mikkelsen (jvf. Kirkebæk, 2001), i langt højere grad var optaget af den retslige normalisering: Ophævelsen af de omfattende særlove, der sat på spidsen snarest havde sat de indsatte under et *apartheid-regime*. I stedet skulle der nu gives lige adgang til de samme almene vilkår, som gjaldt for alle andre i velfærds-staten.

Det er så endnu mere bemærkelsesværdigt, at den selvsamme velfærds-normalitet stort set samtidig var i opbrud. Allerede i løbet af 1970'erne blev der fremsat stadigt skarpere kritik af de måder velfærden, havde udviklet sig på - og ikke mindst dens etablering i de offentlige institutioner og ekspert-systemer. Denne kritik kom fra begge sider:

- fra de borgerlige slog den ned på bureaukratiseringen (*skrankepaveri*) og de stigende offentlige udgifter (*pengene har det bedst i borgernes lommer*), og
- fra de venstreorienterede blev den rettet mod klientiseringen (*overformynderi*) og de voksende ekspert-systemer (*mere magt til græsrodderne*).

Og faktisk nåede den daværende socialdemokratiske socialminister, Ritt Bjerregaard (1982) i sin tale til OECD-mødet i Paris i 1981, at besvare denne kritik i en vision om at udvikle de sociale velfærds-indsatser i retning mod civilsamfundet og i nye alliancer med græsrods-bevægelserne. Men da Schlüter-regeringen tog over allerede i 1983 var man endnu ikke kommet i gang med at realisere dette – og i stedet blev det den nye liberale vision, der fik medvind. I stedet for *civilsamfund* så vi *markeds-samfundet* med privatiseringer, individualiseringer og med den direkte medansvarliggørelse af borgerne. Fra de almene velfærds-garantier og den personlige *behovsvurdering*, gik udviklingen nu imod det personlige medborgerskab og de individuelle *retskrav*. Dette er de generelle rammevilkår for udviklingen fra social-, over velfærds-, til service-politikken, sådan som vi kender den i dag. Vi kan kritisk sige, at denne udvikling – for nogen – har ført til livsforhold, der er ganske nær det normale. Men at det – for andre – snarere har ført længere væk.

Den norske kultursociolog Per Solvang (1994) beskriver dette som en fordoblet ambivalens, hvor borgeren med funktionshæmning

- i sine relationer til myndighederne tendentielt må overbetone sine vanskeligheder (i fh.t. visitation) for at få den hjælp der er nødvendig – og samtidig underbetone dem (i fh.t. leverandør) for ikke at få sit hverdagsliv besat, og
- i sine relationer til civilsamfundet samtidig må kunne skifte mellem at betone sine særlige behov (sin anderledeshed), for at få taget de nødvendige hensyn – og at betone sine almene behov (sin ligestemthed), for ikke at blive fastlåst i den kulturelle offer-rolle.

Det er denne dobbelthed, jeg vil se nærmere på i denne tekst. Jeg gør det ved at tage afsæt i den teoretiske model af medborgerskabets fortsatte ud-differentiering.

Medborgerskabets ud-differentiering.

Den britiske sociolog Thomas H. Marshall har opstillet en samfundshistorisk udviklingsmodel af *medborgerskabet* som den subjekt- eller individ-position, hvorfra borgeren kan rejse krav og forhandle sin egen situation overfor samfundets andre aktører. Hans pointe er, at denne position har udviklet sig med moderniteten, fra den oprindelige *sociale kontrakt mellem suveræn og undersåt* i de tidligste konstitutionelle samfund, og til den uddifferentiering vi ser i dag, med stadigt mere komplekse retsforhold i relationerne mellem borgerne indbyrdes og i deres relationer til myndigheden, der også selv ses uddifferentieret i stadigt mere (relativt) autonome instanser og systemer.

I en forenklet model, der bygger videre på Marshalls egen, men er tilrettet dansk socialhistorie, kan vi se de grundlæggende træk i denne uddifferentiering i fire dimensioner:

- Med urbaniseringen opstår det '*civile medborgerskab*' som *et forhold af personlig frihed i forhold til myndighederne*. Vi ser det i instanser og forhold som: retssikkerheden, hjemmets ukrænkelighed, familien og forældremyndigheden som institutioner, og i den generelle begrænsning af myndighedernes ret til overvågning og kontrol.
- Med parlamentarismen opstår det '*politiske medborgerskab*' som *et forhold af generelle rettigheder i forhold til staten*. Det kommer til udtryk i instanser og forhold som: ytrings- og forsamlingsfriheden, stemmeretten, den parlamentariske immunitet, ombuds- og ankeinstanserne, og generelt i retten til uafhængige og kritiske offentlighedsformer.
- Med velfærdssamfundet opstår det særlige '*sociale medborgerskab*' som *et forhold af individuel sikkerhed i forhold til den basale livs-opretholdelse*, i instanser og forhold som: den offentlige forsørgelse ved sociale ydelser og service-relationer, pensions- og underholdsbidrag, ældre- og handicap-forsorg, og generelt i den samfundsgaranterede sikring af de svagestes levekår. Og
- Med industrialiseringen (underbetonet hos Marshall selv) ser vi i de nordiske landes særlige korporative stat, et '*økonomisk medborgerskab*' som *et forhold af kollektiv tryghed i forhold til produktionen*, der kan ses i instanser og forhold som: organisations- og forhandlingsfrihed i fh.t. interessevaretagelse, monopol-reguleringer, arbejdsret, konflikt- og mæglings-instanserne, og generelt i statens aktive samspil med, og stabilisering af markedernes selv-regulering.

Vi kan se disse udlejninger som udtryk for, at udviklingen åbenbart, og måske klarest i et 'nedefra' eller medborger-perspektiv, kan ses med såvel markant positive som lige så markant negative konsekvenser for medborgerskabets praksis. Og her kan vi sige, at netop denne ambivalens kunne pege på, at medborgerskabet som begrebsmodel kan være velegnet til også at uddybe de særlige ambivalens-forhold i de beskyttede livsformer.

På den ene led ser vi hvordan medborgerskabets uddifferentierede dimensioner repræsenterer hhv. de civile og sociale *individuelle rettigheder* og de politiske og økonomiske *almene rettigheder*. Og på den anden led ser vi hhv. de civile og politiske sikringer af medborgerskabets mobilitet i *friheds-rettighederne* og de sociale og økonomiske sikringer af dets stabilisering i *trygheds-rettighederne*. Og vi kan hermed også vise, hvad den fortsatte uddifferentiering betyder:

- Som den primære pointe kan vi sige, at uddifferentieringen betyder, at medborgerskabet nu (i højere grad) kan være udsat for konjunkturudsving og kriser, men også kan forhandles, i én af disse dimensioner uden at det nødvendigvis får (kritisk) betydning i de andre.
- Og som en heraf afledt pointe kan vi se, at disse forhandlinger (i hvert fald til en vis grad) kan argumenteres ved reference til de fortsat intakte sider af medborgerskabet.

De særlige konsekvenser dette får for *de beskyttede*, kan vi nu også vise mere detaljeret. I kraft af de særligt udsatte livsomstændigheder vil forhandlingerne af *det sociale medborgerskab* være central, fordi det er hér de handicappende virkninger og deres kompensationer, dvs. selve *beskyttelsen*, kan blive afgørende for den mulige rehabilitering af den basale livsopretholdelse. Og vi kan se, at disse forhandlinger, både på individuelt og på kollektivt niveau, nu kan føres som:

- *Specialisering* med reference til de personlige, civile rettigheder, typisk i form af individuelle handleplaner og kontraktualiseringer af serviceforholdet.
- *Medindflydelse* med reference til de generelle, politiske rettigheder, i form af ansvarliggørelse, selv- og medbestemmelse og empowerment. Og som
- *Diversitet* med reference til de generelle økonomiske rettigheder på et åbent service-marked, oftest i form af kritisk konsum, selvhjælp og brugerstyret service.

Men disse tematiseringer illustrerer så også tydeligt nok, at medborgerskabet i sin fortsatte udlejring ikke blot er et abstrakt begreb; det bliver konkretiseret i bestemte gen-indlejringer, med hver deres *abstrakte tegnsæt og eksperter-systemer*, og med den bemærkelsesværdige pointe, at borgeren for at udøve sit medborgerskab i disse formater selv er nødt til at kunne optræde som ekspert. Vi kan sige enklere, at de forhandlingsformer, der åbnes, er genindlejret langt inde på eksperternes banehalvdel, og at forhandlingsspillet dér, helt overvejende spilles på deres præmisser. Man kunne her tænke en åbning, hvor det professionelle eksperter-system så at sige spiller med åbne kort ved

- at gøre borgeren opmærksom på disse mulige forhandlings-strategier,
- at gå langt, om end næppe ubetinget langt, i imødekommelsen af borgerens foretrukne forhandlingsvej; og ved forlods at deklarerer *hvor langt og på hvilke betingelser*, samt
- at henvise til, hvordan andre har kunnet opnå deres mål, og med hvilke omkostninger.

Men disse træk er netop kun en åbning for borgerens forhandlingsmuligheder og ikke en egentlig opkvalificering. Man kan sige, at eksperter-systemet ved at gå det næste skridt, også at anbefale en bestemt strategi som optimal, nemt vil komme til at stå for endnu et formynderi, også selv om dets erklærede mål var at forhindre umyndiggørelsen. Netop i det strategiske forhandlingsspil ligger jo også den pointe, at borgeren selv, på egen hånd og for egen risiko kan, vil og skal kunne aflæse og kalkulere sine egne og modpartens ressourcer og svagheder, samt den aktuelle forhandlingssituation og de chancer og risici, den indebærer.

Dermed kan vi også se, hvordan den fortsatte uddifferentiering bliver et træk i den generelle forskydning fra det klassiske (socialdemokratiske), til det fluidt moderne (neoliberale) velfærds-samfund, og at dette medfører et øget pres på de personlige forhandlings-ressourcer, og dermed begunstiger evnen til at kapitalisere dem, og således kan ses som et centralt strukturelt træk i *den skærpede polarisering mellem elite-borgere og skrot-klienter*. Rollen som elite-borgere er næppe tilgængelig for de beskyttede, om end den godt kan være det for deres pårørende i valget af de optimale beskyttelsestilbud. Et valg, der igen åbner for både frisætning og umyndiggørelse i et uafgørligt dilemma. Jeg vil derfor gå tættere på den (social)pædagogiske dannelsesforestilling om *myndiggørelse af den anden* (beboeren, brugeren, borgeren).

Myndiggørelse – eller myndigblivelse ?

At besidde *personlig myndighed* er et anliggende, som vi ret enkelt kan bestemme. Uanset, at de kulturelt værdsatte og acceptable udtryk for denne side af vores personlighed må ses som socialt konstruerede og dermed variable over tid, sted, social gruppe, køn m.v., så er det oftest ret tydeligt at mærke, om vi besidder den, og i givet fald i hvilke situationer og med hvilken rækkevidde. Vi mærker det på de andres reaktion på vores udspil. Om de bliver opfattet, anerkendt og respekteret, eller om de forblev uvirksomme, blev korrekset eller blot tilsidesat. Myndighedens personlige side er således et relationelt forhold, også selv om tilløbene og forberedelserne finder sted i os selv.

Derimod kan det stå mere åbent, hvordan vi egentlig når frem til at besidde og kunne udfolde denne myndighed. Den indlysende brug af ordformen 'myndiggørelse' peger unægtelig meget klart på, at det er noget, andre ikke blot må hjælpe til med, men at de egentlig, og i hvert fald et stykke af vejen (i øvrigt uklart hvorfra og hvortil?), spiller den aktive hovedrolle, mens vi selv, forventningsfulde kan iagttage deres oprustning af os, og utålmodigt må afvente at den lykkes, og vi endelig kan blive fri for deres emsige hænder. Og i hvert fald er det påfaldende, at en lige så nærliggende sprogform 'myndigblivelse' næppe har plads i sproget. Selv om det kunne være nærliggende at antage, at evnen til myndighed snarest er en *antropologisk konstant*, dvs. en kapacitet vi som art har iboende, og at dens sociale vækst alene er et spørgsmål om at tilpasse denne konstante evne til de aktuelle udtryksformer, sådan som de nu kan være konstrueret for sådan nogen som os. Denne modstilling af myndiggørelse overfor myndigblivelse kan sættes op grafisk, så vi

- i et bottom-up-perspektiv ser *evnen til myndighed* som vores natur, der vil stræbe efter at sætte sig igennem i enhver kulturel nutid; og
- i et topdown-perspektiv ser *myndighedens udtryk* i den aktuelle kultur, der altid-allerede har formatteret bestræbelsen, fordi myndighedens udtryk er en kulturel praksis.

Hvis evnen til myndighed er vores natur som mennesker, og hvis dens sociale udtryk snarere handler om at indstille denne evne til at udfolde sig i aktuel praksis, kan det give mening at tale om *myndiggørelsen som en økologi for de mulige og ønskværdige myndigblivelser*. Denne økologi kan vi se i et *flow-felt*, hvor vi

- på den ene led (lodret) ser de relationelle samspil med Anders-Fogh Jensens begrebsmodel som kompetencer til at til- og fra-koble til hhv. andre og selv; og
- på den anden led (vandret) ser pædagogikkens balance mellem den andens sårbarhed og/eller robusthed, og dermed indsatsernes karakter af hhv. stabiliseringer og/eller udfordringer.

Her viser den lodrette akse de interaktions-kompetencer, der bliver sat i spil, og udfordret som hhv.:

- *Kompetencen til at til- og frakoble i forhold til andre*, dvs. evnen til at indgå i, og veksle imellem, relationer og fællesskaber der knytter os til hinanden / fastholder (*bonding*) og andre, der åbner nye muligheder (*bridging*). Pointen hér er, at vi hele tiden har brug for begge dele, men ikke i samme balance. Evnen til selv at kunne mestre denne vekslen er afgørende for den sociale dimension af myndighed overfor andre, dvs. at kunne fremstå med myndighed.
- *Kompetencen til at til- og frakoble i forhold til selv*, dvs. evnen til både at fastholde de centrale livsværdier, der indgår i og bekræfter os selv, og at åbne sig for nye, justere eller evt. bryde op fra tidligere værdier. Pointen her er parallel: at vi hele tiden har brug for både at kunne fastholde relativt stramme aflukninger, og at åbne ubegrænset for fornyelser, men igen ikke hele tiden i samme balance og på samme måde. Også her er evnen til selv at kunne mestre denne vekslen afgørende for den personlige dimension af myndighed, dvs. at have sit eget fundament for den myndighed, vi udfolder.

Og på den vandrette akse ser vi se feltet mellem *pædagogikkens stabiliseringer og udfordringer* direkte afspejlet som myndighedens indlejnings-former i den sociale praksis som hhv.:

- *Suveræniteten i et domæne af anerkendte ukrænkeligheds-zoner*, dvs. som myndighedens passive rettigheder. Og på den anden side som
- *Autonomi i et handlerum med de acceptable retninger af vores formåen*, dvs. som myndighedens aktive rettigheder.

Men hvis myndighedens udtryk hér ses som tilegnelser, der i det mindste er stabile nok til at andre kan nå at registrere og forholde sig til dem, så må de også kunne vises som mere åbne forsøg, der netop afspejler den sociale praksis som et spillerum for til- og frakoblingerne til andre og selv. Den oplagte pointe er at se myndigblivelsens vækstrum i det centrale felt, hvor det processuelle flow udspilles, og hvor det snarere er udkast end færdigheder, der omsættes, dvs. hvor det endnu er åbne former, der kan afprøves, forhandles og tilpasses. Her er myndigblivelsen snarest set som

- *Integritet i samhandlingen og udvekslingen med andre*, hvor pointen er at det også altid vil blive afgjort i disse omsætninger, om vi hver især *taber og vinder mere end vi kan tåle, eller om vi er i stand til at forblive hele*. Vi kan se dette som myndigheds-økologiens risiko-margin, hvor rettighederne endnu hverken er stabiliserede som passive eller aktive, men snarere står som åbne retspotentialer eller anfordringer, som vi endnu ikke har bundet os helt fast på at indfri, dvs. som myndighedens åbne ufærdigheder.

Vi kan så afsluttende sige, at evnen til at åbne dette *frirum for myndigblivelsens vækst* i sig selv er et spørgsmål om, og en målestok for pædagogikkens egen myndighed. Med en let omskrivning af Maja Lundemarks pointe i bogen ”*Empowerment på dansk*”, så kan man ikke myndiggøre andre længere end ens egen myndighed rækker. Og her kan ordspillet blive kringlet, fordi det er et aktuelt spørgsmål, om pædagogikkens myndighed i disse anliggender ikke snarere er deponeret hos de overordnede sociale, forvaltnings- og politiske myndigheder. Måske skulle pædagogikken her se sig om efter de mulige til- og frakoblinger i forhold til civilsamfundet og de aktuelle græsrods- og frivilligheds-bevægelser?

Litteratur:

Andersen, Maja Lundemark m.fl. (2000): *Empowerment på dansk*.
Frederikshavn, Dafolo.

Bjerregaard, Ritt & Lundgaard, Lars (1982): *Til venner og fjender – af dansk socialpolitik*.
København, Gyldendal.

Bylov, Frank (under udgivelse): *Opkvalificering af medborgerskabet i de beskyttede livsformer?*
København, DPU.

Fogh-Jensen, Anders (2009): *Projektsamfundet*.
Århus, Aarhus Universitetsforlag.

Kirkebæk, Birgit (2001): *Normaliseringens periode*.
Holte, Forlaget SOCPOL.

Marshall, Thomas (2003): *Medborgerskab og social klasse*.
København, Hans Reitzel.